

3. Пархоменко А.Г. Идеи российского конституционализма и их реализация в отечественном конституционном (государственном) праве. – М.: Молодая гвардия, 1998. – С. 17.
4. Савчин М. Конституціоналізм і природа конституції. Монографія. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2009. – С. 19.
5. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. М.В.М. Корецького; Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп.ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 44.
6. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционное право Украины: Учебное пособие. – Харьков: Райдер, 2003. – С. 231.
7. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм. Монографія. – К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. – С. 17.
8. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. – К.: Український центр правничих студій, 2001. – С. 140-141.
9. Шевчук С.В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Монографія. – К.: Реферат, 2007. – С. 144.
10. Шайо А. Самоограничение власти (Краткий курс конституционализма) / Пер.с венг. – М.: Юристь, 2001. – С. 20.
11. Zasady podstawowe polskiej konstytucji / Red.W.Sokolewicz. – Warszawa, 1998. – S. 70. Цит. за: Стецюк П. Про дефініцію категорії «конституціоналізм» // <http://radnuk.info/component/content/article/24642---qq--c.html>.
12. Янку Б. Конституционализм и Конституция Румынии 1991 года // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 1999. – №3 (28). – С. 31.
13. Sartori G. The Theory of Democracy Revisited. – Chatham, New Jersey: Chatham House, 1987. – P. 309. Цит. за: Стецюк П. Про дефініцію категорії «конституціоналізм» // <http://radnuk.info/component/content/article/24642-----qq--c.html>.
14. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія // Право України. – 2011. – № 10. – С. 154-184.
15. Проблеми теорії конституційного права України. Монографія / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Парламентське вид-во, 2013. – С. 260-261.
16. Веніславський Ф. Конституційний лад та суспільний ідеал: до питання про базові цінності конституційного ладу України // Право України. – 2010. – № 2. – С. 125-126.
17. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
18. Барабаш Ю. Установча влада Українського народу як конституційний феномен // Право України. – 2009. – №11. – С. 73-84.
19. Тодика О. Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства : монографія / О. Ю. Тодика ; за ред. О. В. Петришина ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: Право, 2007. – 480 с.
20. Шипілов Л.М. Народовладдя як основа демократичної держави. Монографія. – Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. – 216 с.

УДК 340.11:340.12

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ У ВСТАНОВЛЕННІ ІЄРАРХІЇ ПРАВОВИХ ЦІННОСТЕЙ

Ковальчук О. М.

(кандидат юридичних наук, доцент, в. о. кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

***Анотація.** Робиться спроба обґрунтувати проблематику у встановленні ієрархії правових цінностей. Указуються основні проблеми в забезпеченні цілісності ієрархії правових цінностей та в досягненні правових цінностей-ідеалів.*

З'ясовується важливість правових цінностей в утвердженні соціальних ідеалів.

***Ключові слова:** безпека, добро, життя, ієрархія правових цінностей, інтерес, людина, право, правова норма, правова цінність, потреба, правопорядок, правосвідомість, рівність, свобода, справедливість, суспільство.*

***Аннотация.** Делается попытка обосновать проблематику в установлении иерархии правовых ценностей. Указываются основные проблемы в обеспечении целостности иерархии правовых ценностей и в достижении правовых ценностей-идеалов.*

Выясняется важность правовых ценностей в утверждении социальных идеалов.

Ключевые слова: безопасность, добро, жизнь, иерархия правовых ценностей, интерес, человек, право, правовая норма, правовая ценность, потребность, правопорядок, правосознание, равенство, свобода, справедливость, общество.

Summary. METHODOLOGICAL PROBLEMS IN THE ESTABLISHMENT OF HIERARCHY OF LEGAL VALUES

Attempt to prove a problematics in an establishment of hierarchy of legal values becomes. The basic problems in maintenance of integrity of hierarchy of legal values and in achievement of legal values-ideals are specified.

Importance of legal values in the statement of social ideals is found out.

Keywords: safety, good, a life, hierarchy of legal values, interest, the person, the right, the rule of law, legal value, requirement, the law and order, sense of justice, equality, freedom, justice, a society.

Право постає складним соціальним явищем, виникнення, існування та розвиток якого, наповнення його змісту, здійснюється постійно, протягом тривалого суспільного розвитку. Генезис права в історичному контексті суспільної правосвідомості свідчить про те, що право виступає великим досягненням людської культури, обумовлене його значимістю для людства. Тому, інтерпретація права з точки зору його значимості, як цінності, що становить один з аспектів (аксіологічний підхід) обґрунтування права, представляє значний інтерес для філософів, правознавців, які прагнуть у такий спосіб з'ясувати сутність права. Про це свідчать праці таких учених, як: В. П. Тугарінова, Г. В. Мальцева, Є. О. Лукашевої, О. Ф. Шишкіна, К. О. Шварцмана, Л. М. Архангельського, О. Г. Дробницького, С. С. Алексєєва, О. Ф. Черданцева, Ю. О. Демидова, В. М. Кудрявцева, В. О. Туманова, В. С. Нерсєсянца, М. І. Козюбри, Л. С. Явіча, В. Д. Попкова, М. Ф. Орзіх, В. О. Кучинського, О. І. Екімова, В. П. Сальнікова, П. Є. Недбайла, П. М. Рабіновича, Л. Д. Чулюкін, В. Д. Зорькіна, М. В. Вітрука, О. В. Кузнєцова, Т. В. Кашаніна, О. О. Ручки та ін.; болгарських: І. Пасі, С. Попова, П. Гіндева, В. Момова, В. Тасєва, М. Михайлової, Н. Нєновскі; румунського автора А. Нашица; угорських: З. Петєрі, В. Пєшки; чеських: В. Кнаппа, А. Пєєзни, А. Крокової; польських: Е. Вроблєвського, К. Опалєка.

Здебільшого в даних працях основна увага акцентується на понятті «цінність», зокрема на розкритті і з'ясуванні цінності права, виходячи із правових цінностей. Значно менше уваги приділяється питанню встановлення ієрархії правових цінностей. Це пояснюється декількома причинами: по-перше, теорія цінностей (аксіологія) перебуває в стані становлення й не є самостійною наукою, по-друге, юридична аксіологія (учення про цінність права), спираючись на загальні поняття, у рамках аксіології, створює передумови широкого філософського осмислення категорії «цінність», при цьому розкриття проблеми цінності права та правових цінностей носить «розмитий» характер, що не дає змоги чітко встановити та виокремити цінності, що притаманні виключно праву, по-третє, спрямування зусиль учених на проблему цінності та невирішеність проблеми цінностей права створює перешкоди для з'ясування та встановлення ієрархії правових цінностей. Саме тому, проблема ієрархії правових цінностей лише частково розглядається в літературі, зокрема, у працях: В. П. Тугарінова, В. С. Нєрсєсянца, Н. Нєновскі, А. Пєєзни, М. Михайлової [4, 51-70; 5, 184-191; 6, 4; 7, 63-84; 8, 65-104].

На важливість дослідження проблеми ієрархії правових цінностей указує те, що її вирішення дало б змогу: по-перше, з'ясувати призначення права на основі взаємозв'язаних підпорядкованих правових цінностей; по-друге, обґрунтувати розвиток та встановити спрямований процес еволюції права; по-третє, виділити ефективні заходи та засоби для утвердження правових цінностей; по-четверте, визначити роль права в досягненні мети існування людства, тобто у встановленні свободи, рівності, справедливості.

Метою даної статті є спроба розглянути правові цінності з точки зору їх підпорядкованості й на основі ієрархічної системи правових цінностей, вказати на проблематику в можливості досягнення правових ідеалів, як мети, яку поставило людське суспільство у своєму розвитку.

При встановленні ієрархії правових цінностей найважливішою проблемою є визначення критеріїв розмежування цінностей, останні з яких являють собою «...предмети, явища і їх властивості, що задовольняють людські потреби» [5, 25]. А тому, такі критерії мають суб'єктивний характер – вони перебувають в оцінюючому суб'єктові (людина, соціальні групи, класи й т. д.), визначаються спрямованістю на задоволення потреб та інтересів у досягненні бажаної мети.

Ієрархія правових цінностей передбачає підпорядкованість одних цінностей іншим, тому доцільно виділити основні цінності. Беззаперечно, основною цінністю є збереження людського життя й людського суспільства в цілому, і така цінність за словами болгарського юриста Нено Неновскі (1934-2004) має «абсолютний характер» [5, 184]. Крім того, встановлення ієрархії правових цінностей неможливе без виділення одних цінностей, як абсолютних ідеалів (свобода, рівність, справедливість), вироблених людським розумом, а інших, як засобів, спрямованих на досягнення ідеалів.

На основі вище наведених міркувань постає за можливе встановити ієрархію правових цінностей, яка включатиме три рівні: перший рівень – важливі цінності, другий – ідеали (свобода, рівність, справедливість); третій – людина, її життя; суспільство, збереження суспільства.

Установивши ієрархію правових цінностей, наступним важливим етапом у розглядуваній нами проблематиці є аналіз даної ієрархії та її обґрунтування й з'ясування питання щодо її цілісності та «стійкості». Необхідно зауважити, що наведений нами перелік категорій (демократія, правопорядок, безпека, мир; свобода, рівність, справедливість; людина, її життя; суспільство, збереження суспільства), які включені до ієрархії правових цінностей, не є вичерпним. Більше того, дані категорії є взаємопов'язаними, і можуть по різному співвідноситись між собою. При цьому розмежування правових цінностей на ідеали й засоби завжди носитиме умовний характер, оскільки з однієї сторони, ідеали (свобода, рівність, справедливість) як правило, є абстрагованими поняттями й далекими від практичного життя та постають кінцевою й бажаною метою в забезпеченні умов існування людства, а з іншої сторони правові цінності-засоби, як наприклад, правопорядок, також можуть виступати ідеалами з точки зору їхнього забезпечення в інтересах всіх соціальних груп, окремих індивідуумів та усвідомлення абсолютно всіма учасниками суспільних відносин необхідності панування таких правових цінностей. Саме тому, практична реалізація таких правових цінностей, як демократії, правопорядку, безпеки в інтересах усіх соціальних груп та індивідуумів, що повністю задовольняють їхні потреби і становить перший рівень ієрархії правових цінностей, матиме ідеалізований характер і тоді, виходячи з таких міркувань, можливо стверджувати, що людство у своєму суспільному розвитку не досягнуло такого рівня свідомості, а стосовно правових цінностей – такого стану правосвідомості та не виробило ніяких інших ефективніших засобів у забезпеченні культури (правової) в межах суспільства, ніж право. А далі логічно можна прийти до повного заперечення приведеної ієрархії правових цінностей і піддати сумніву щодо її цілісності, а саме, оскільки об'єктивною формою права є правові норми, виражені в законодавчих актах, а практична реалізація правових цінностей у межах суспільства можлива тільки на основі дії правових норм, тоді такі правові норми: по-перше, повинні відповідати інтересам та визначатись потребами кожного індивідуума суспільства; по-друге, як носії правових цінностей, вони повинні ефективно діяти у сфері правового виховання і формування правової культури суспільства. При цьому, правові норми, які проголошують такі правові цінності, як наприклад: життя людини, її свободу, рівність і т. д., є потенційно вираженими.

Таким чином, складається враження, що правові цінності існують виключно як цінності-засоби (правапорядок, безпека), а ідеали свободи, рівності і справедливості не є правовими і не можуть входити до ієрархії правових цінностей, як результат ми отримуємо дворівневу структуру останньої, яка містить важливі цінності, що полягають в

практичній реалізації у межах суспільства демократії, правопорядку, безпеки, миру та найвищу цінність – життя людини, існування суспільства.

Так дійсно, право, потенційно втілюючи такі цінності як свободу, рівність, справедливість, не в змозі забезпечити їх утвердження як всеосяжних соціальних ідеалів, оскільки останні значно ширші за обсягом ніж виключно правові цінності, оскільки утвердження соціальних ідеалів передбачає всеосяжне панування в суспільстві такої наприклад, категорії моралі як добро. А тому, цінності-ідеали в межах права, тобто категорії «свобода», «рівність», «справедливість» не матимуть абсолютного виміру. Але це не означає, що дані цінності не є правовими та не є ідеалами. Вони є правовими цінностями-ідеалами в тій мірі, в якій можливе їх існування у сфері дії права й у тому значенні, яке має право для формування правосвідомості та уявлень людини про дані категорії.

Таким чином, включення цінностей-ідеалів в ієрархію правових цінностей є виправданим з точки зору спрямованості як самого права – одного із засобів для їхнього утвердження, так і розвитком суспільної правосвідомості, як умови для їхнього панування в якості соціальних ідеалів.

Обґрунтувавши неможливість існування правових цінностей безвідносно до людини, і залежність ієрархії правових цінностей від інтересів та потреб суспільства, наступним важливим етапом у дослідженні поставленої нами проблематики, є вирішення питання щодо виявлення взаємозв'язків та встановлення ієрархії форм існування цінностей і на основі яких, з'ясування механізму реалізації правових цінностей в умовах суспільства.

Так, категорія «цінність» позначає значимість того чи іншого явища як для людини, так і для суспільства, що втілюється в трьох формах існування самих цінностей, а саме: соціальні ідеали (свобода, рівність, справедливість у суспільстві); предметно втілені цінності (матеріальна й духовна культура – об'єктивована форма цінностей); особисті цінності (суб'єктивна форма цінностей), які перебувають у тісному взаємозв'язку та між якими можливі взаємні переходи [2, 5-19; 6, 4].

Така «зв'язаність» форм цінностей, а саме прямий і зворотній взаємні переходи між формами цінностей пояснюється постійним наповненням змісту соціальних ідеалів у залежності від певних історичних періодів, що й створює проблему встановлення ієрархії цінностей. Якщо ж припустити незмінність змісту соціальних ідеалів, які сформувались в конкретний історичний період, тоді наявний прямий взаємний перехід між формами цінностей: цінності утверджуються у свідомості окремих індивідів, що у свою чергу сприяє формуванню цінностей культури (свобода, добро й т. д.), яка наближає людство до соціальних ідеалів. Але прогресивний розвиток суспільства призводить до трансформації змісту цінностей, тому й соціальні ідеали залишаються як бажані, але недосяжні в практичній реалізації в умовах суспільного життя. Разом з тим проголошені ідеали (усезагальні свобода, рівність, справедливість; демократія й т. д.) передбачають їх утілення в суспільній та індивідуальній свідомості – у даному випадку наявний зворотній взаємний перехід між формами цінностей. Отже, на основі проаналізованого взаємозв'язку між формами існування цінностей можливо встановити їх ієрархію: особисті цінності (суб'єктивна форма цінностей) – предметно втілені цінності (матеріальна й духовна культура – об'єктивована форма цінностей) – соціальні ідеали (свобода, рівність, справедливість у суспільстві).

Крім того, ієрархія форм цінностей ускладнюється зв'язком між особистими цінностями та соціальними ідеалами. В основі ієрархії форм цінностей завжди знаходяться особисті цінності, важливість яких підсилюється тим, що: по-перше, саме людина, здійснюючи оціночний акт, визначає обсяг цінностей, які в кінцевому підсумку постають як ідеали; по-друге, людина в межах суспільства втілює цінності (предметно втілені цінності) в тій мірі, в якій це можливо здійснити за даних умов і тим самим сприяючи наближенню до соціальних ідеалів.

Безсумнівно, право як надбання культури, виступає цінністю та втілює загальнолюдські соціокультурні цінності (свобода, справедливість, рівність, безпека й т. д.), які постають, як правові цінності й при цьому, право виступає одним із засобів утвердження цінностей у суспільстві (наприклад, поряд з мораллю). Тому й правові цінності аналогічно до соціальних цінностей існують у трьох формах: особисті правові цінності; утілені та практично реалізовані правові цінності та правові ідеали, між якими існують тісні взаємозв'язки. Існування права й цінностей, що знаходять своє вираження в праві, спрямовані на задоволення суспільних потреб і викликані соціальним інтересом, як окремих індивідуумів і соціальних груп або класів, так і суспільства в цілому. Тим самим, визначальний вплив на особисті правові цінності та на практичну реалізацію правових цінностей, в залежності від якого здійснюється «наповнення» форм існування правових цінностей і спрямовується суспільний розвиток до утвердження ідеалів, зокрема і правових ідеалів, має інтерес.

У результаті того, що інтерес, не існує відособлено від носія (соціальні групи, класи й т. п.), це у свою чергу створює проблематику в ієрархії форм правових цінностей з точки зору досягнення ідеалів, а саме, зміст правових цінностей постійно змінюватиметься, а утвердження правових цінностей на індивідуальному й суспільному рівнях буде по-перше, сповнене протиріч, викликаних інтересами, що притаманні певним соціальним спільнотам, як зазначається: для одних інтереси це «законні домагання», для інших – прагнення до якісних змін умов життя, крім того інтерес містить елемент «заперечення і неприйняття тих умов, які сприймаються як недостойні, неадекватні» [1, 75]; по-друге, забезпечення суспільних потреб в утвердженні правових цінностей викликані інтересами, але не завжди потреби повністю відповідають інтересам, а утвердження правових цінностей неможливе без відповідності потреб та інтересів; по-третє, процеси формування індивідуальної і суспільної правосвідомості визначаються умовами життя суспільства, його культурно-правовими, демократичними або авторитарними традиціями; уявленнями про належний правопорядок, які характеризуються знанням або незнанням норм права, сприйняттям або неприйняттям діючих правових заборон, визнанням або невизнанням правових санкцій і т. д.; по-четверте, правова поведінка виступає об'єктивним вираженням індивідуальної правосвідомості, а утвердження правопорядку в суспільстві – об'єктивним вираженням суспільної правосвідомості та обумовлений пануванням правової культури;. Правова поведінка при цьому постає, як основа законності й правопорядку в суспільстві, за словами ж російського державного діяча і юриста Сергія Андрійовича Муромцева (1850-1910) така поведінка може бути, як: «ідеально правомірна» – чистосердечне й щире діяння, так і «зовнішня правомірна поведінка», що є результатом примусу. У першому випадку правомірна поведінка є похідною моралі, а в другому – регулюючого впливу права.

Правові норми, які містяться в законодавчих актах і як правило, не є досконалими, здійснюють такий регулюючий вплив на поведінку індивідуумів. А тому, забезпечення правомірної поведінки виключно через регулюючий вплив правових норм не буде свідчити про утвердження таких правових цінностей, як правопорядок, законність, безпека в суспільстві, а обсяг і якість правомірної поведінки підвищуватимуться в міру того, як правові вимоги починатимуть усе більше співпадати з моральними уявленнями, цінностями та інтересами всіх індивідуумів. Але разом з тим, правові норми, декларативно «проголошуючи» свободу, рівність, справедливість, виражаючи при цьому суспільну мету, становить їхню соціальну цінність, яка за словами болгарського юриста М. Михайлової «...залежить від того, в якій мірі нормовстановлюючому органу вдалося надати їм якість придатного засобу для досягнення тих соціальних цілей, в ім'я яких і існує право» [3, 101; 5, 189].

Таким чином, існування правових цінностей в особистій та предметно втіленій формах передбачає поєднання двох аспектів, а саме психологічного (правосвідомість) та

практичного (поведінка, правопорядок, законність і т. д.), при цьому передумовами для забезпечення такого існування виступатимуть правове виховання, досконале законодавство, прагнення всіх соціальних груп, яке проявляється через їхній інтерес.

Існування правових цінностей у формі ідеалів свободи, рівності, справедливості, як було встановлено вище, носить умовний характер, оскільки вони виражають мету суспільного життя й спрямованість регулюючої дії права, і навіть, якщо припустити панування таких ідеалів у далекому майбутньому, тоді вони як абсолютні за своїм обсягом та утверджені у людській свідомості, не будуть виступати як правові цінності-ідеали.

Трирівнева ієрархія форм правових цінностей характеризує підпорядкованість правових цінностей, конкретизує їхнє існування в суспільстві та розкриває механізм реалізації таких правових цінностей. Крім того, приведена нами трирівнева ієрархія форм правових цінностей узгоджується з вище розглянутою ієрархією правових цінностей, а саме, рівень «Практична реалізація» ієрархії правових цінностей в ієрархії форм правових цінностей конкретизований двома рівнями «Особисті правові цінності» та «Предметно втілені правові цінності в межах суспільства». При встановленні даних ієрархій ми залишили поза увагою, проблеми зв'язків потреб, інтересів з ідеалами та їх сукупного впливу на існування правових цінностей на перших двох рівнях ієрархій – такі проблеми потребуватимуть додаткового ґрунтовного філософського осмислення в рамках соціальної психології.

Таким чином, встановлені нами ієрархії правових цінностей дають змогу: по-перше, чітко відокремити цінності-ідеали від інших правових цінностей; по-друге, характеризувати право як соціокультурну цінність, яке у своєму розвитку перебуває в залежності від таких факторів як суспільні інтереси та потреби та виступає одним із засобів у спрямуванні суспільства до утвердження цінностей-ідеалів свободи, рівності, справедливості; по-третє, стверджувати, що право через регулюючу дію на учасників суспільних відносин сприяє правовому вихованню індивідумів і формуванню правосвідомості як передумов для утвердження правових цінностей; по-четверте, усвідомити той факт, що на теперішній час повна практична реалізація таких правових цінностей, як наприклад, правопорядок, безпека в межах суспільства не здійснена, а тому на право покладається надзвичайно важлива роль у закладенні «фундаменту» в основу ієрархії правових цінностей; по-п'яте, виявити дію правових цінностей через форми їх існування та побудувати ієрархію форм існування правових цінностей, що і становитиме механізм забезпечення реалізації правових цінностей.

Проведене ж нами дослідження проблематики ієрархії правових цінностей, не претендує на завершеність і тільки окреслює загальні суперечності, які виникають при вирішенні даного питання, а встановлені нами ієрархії правових цінностей відкривають можливості для удосконалення їх у наступних дослідженнях шляхом більшої конкретизації та виявлення інших чинників (крім потреб, інтересів), які здійснюють вплив на існування правових цінностей.

Список використаних джерел

1. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 223с.
2. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Современный социоанализ. Выпуск VI. М., 1996. – С. 5-19.
3. Михайлова М. Целесобразность и законосообразность в правоте. – «Годишник на Софийския университет. Юридически факультет», т. 71, 1978. – С. 101.
4. Михайлова М. Ценности и ценности ориентации в правоте. – «Годишник на Софийския университет. Юридически факультет», т. 63, кн. 2, 1972. – С. 51-70.
5. Неновски Нано. Право и ценности: пер. с болг. / Вступ. ст. и пер. В. М. Сафронова; Под ред. В. Д. Зорькина. – М.: Прогресс, 1987. – 248 с.
6. Право и культура: Монография / [Нерсесянц В. С., Муромцев Г. И., Мальцев Г. И. и др.]; под. ред. Н. С. Соколовой. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 423 с.
7. Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры / В. П. Тугаринов. – Л., Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. – 156с.
8. Pojezna A. K otázke vzt'ahu system právnych noriem. – «Právniké študie». Bratislava, 1977, s. 64-104.